

Tatarka Dominik
Autorka textu: Marta Balážová

Charakteristika jednou vetou:

Slovenský prozaik a esejista, jeho diela už v šesťdesiatych rokoch otvárali priestor pre víziu spoločnosti - „božej obce“, nezdeformovanej triednou nenávisťou - po roku 1968 bol prenasledovaný totalitným režimom a musel sa vyrovnáť s ľudskou a umeleckou izoláciou.

Životopisné údaje:

Narodil sa v rodine roľníka v dedine Drienové 14. marca 1913 ako predposledné zo siedmich detí. Otec mu padol v roku 1915 na ruskom fronte. Ako nadaný chudobný chlapec dostal Dominik štipendium a tak po ukončení základnej školy študoval na gymnáziu najskôr v Nitre, potom v Trenčíne. Po maturite v roku 1934 odišiel do Prahy na Karlovu univerzitu študovať češtinu, slovenčinu a francúzštinu. Štvorročný pražský pobyt a prednášky a kolokviá u F.X. Šaldy mali výrazný podiel na jeho umeleckom dozrievaní. Pre Tatarku bol dôležitý aj študijný pobyt na parížskej Sorbonne, ktorý musel po rozbití Československa predčasne ukončiť. V roku 1939 sa vrátil na Slovensko. Vyučoval na gymnáziách v Žiline a v Martine, zúčastnil sa v Slovenskom národnom povstaní. Po roku 1945 pôsobil v štátnej službe, neskôr ako novinár a filmový dramaturg. Po vojne si ideu slobody stotožnil s komunistickou víziou, čo sa odrazilo aj v jeho románoch z päťdesiatych rokov. Po krátkom čase si však uvedomil podstatu komunistickej totality a v roku 1956 uverejnil satiru na kult osobnosti – Démon súhlasu. V čase „pražskej jari 1968“ sa výrazne angažoval za presadenie demokratizačných zmien. Za vyjadrenia proti okupácii Československa v auguste 1968 a kritiku znovunastolovanej totality bol vylúčený z komunistickej strany aj zo spisovateľskej organizácie. Mal zákaz publikovať a cestovať do zahraničia, jeho knihy boli stiahnuté z knižníc. Až do smrti bol pod prísny dozor Štátnej bezpečnosti. V polovici sedemdesiatych rokov nadviazal Tatarka kontakty s českým literárnym disentom, najmä s V. Havlom a L. Vaculíkom, stal sa signatárom Charty 77. Bol dôsledným odporcom komunistického režimu. V septembri 1986 mu udelili z Nadácie Charty 77 v Stockholme Cenu Jaroslava Seiferta. Dnes Dominika Tatarku považujeme za jedného z najvýznamnejších slovenských umelcov 20. storočia. Zomrel 10. mája 1989 v Bratislave.

Diela:

Do literatúry vstúpil Tatarka zbierkou protivojnových poviedok V úzkosti hľadania (1942), počas vojny napísal aj novelu Panna zázračnica (1944). V oboch dielach sa prejavil ako autor poučený modernými prúdmi európskej literatúry, predovšetkým surrealizmom a existencializmom. V poviedke V úzkosti hľadania analyzoval mravné a existenciálne otázky života, Panna zázračnica je surrealistickou kolážou z vojnovej Bratislavy. Nasledoval román Farská republika, v ktorom umelecky reagoval na praktiky vojnového slovenského štátu. Prútené kreslá je silne emocionálne podfarbený milostný príbeh z predvojnového Paríža. V eseji Démon súhlasu Tatarka vyjadril protest proti praktikám komunistickej moci v päťdesiatych rokoch a najmä proti bezduchému súhlasu s nimi. Pre spisovateľa to bol rozhodujúci čin na ceste k slobodnejšej umeleckej tvorbe. Tatarku od začiatku znepokojovali problémy odcudzenia a ľudskej osamelosti, ktoré môže aspoň čiastočne preklenúť láska a priateľstvo. Tieto myšlienky vyjadril v knihe Rozhovory bez konca. Po roku 1968, keď nemohol publikovať, sa ako prozaik ponoril do intímnych vzťahov medzi mužom a ženou, „ako do ostrova slobody v mori totality“. Tak vznikla voľná trilógia Písačky pre milovanú Lutéciu (1979), Sám proti noci (1984) a Listy do večnosti (1988). Knihy vyšli

v zahraničí. V osemdesiatych rokoch vznikla tiež kniha dialógov s jeho pražskou priateľkou Evou Štolbovou „Navrávačky“. Tatarka vo svojom diele podal odvážne svedectvo o dobe, aj o doteraz neobnažených hĺbkach ľudského myslenia. Obmedzený čitateľský okruh a zmenené spoločenské postavenie autora po roku 1968 ovplyvnilo jeho texty. Sú intímnejšie, majú podobu listov, rozhovorov alebo denníkov. Podľa literárnych kritikov je majstrom reflexívnej prózy.

Podrobnejšie o dielach:

Panna zázračnica – autor v novele zosobňuje tvorivosť ako hlavný princíp projektu človeka. Skupina mladých výtvarníkov a básnikov uprostred ničivej vojnovnej reality predstavuje ostrov slobodnej sebarealizácie v umení. Vonkajší rámec diania tvoria bratislavské romantické zákutia (ulice, krčmy, ateliéry a pod.), kde sa stretávajú na výstredných schôdkach básnici, maliari a iní bohémi. Záhadne dievča Annabelu si idealizujú do podoby neuchopiteľnej múzy – inšpirátorky. Tatarka tu použil zobrazovacie postupy blízke surrealizmu a experimentálnej próze s prevahou reflexívnych a psychologických prvkov. Podľa Tatarkovho scenára nakrútil režisér Štefan Uher v roku 1966 rovnomenný film.

Farská republika – román o frustrujúcom pôsobení totalitného režimu vojnovnej slovenskej republiky na psychiku hlavnej (sčasti autobiografickej) postavy stredoškolského profesora Tomáša Menkinu, ktoré vyúsťuje do pocitu otrávenosti a hnusu. Román bol na jednej strane pamfletom na pokrytectvo oficiálneho klerikalizmu, na druhej strane však viedol autora k páťosu „revolučného romantizmu“ – nadšeniu pre komunistické myšlienky.

Démon súhlasu – „fantastický traktát z konca stalinskej epochy“. Túto knihu Tatarka napísal po definitívnom vytriezvení z komunisticko-utopických ilúzií a znamenala jeho definitívny rozchod s vládou. Je rozprávaním hlavného hrdinu Bartolomeja Boleráza, socialistického básnika, ktorý zahynul pri havárii vrtuľníka spolu s významným funkcionárom Valizlošom Matajom. (Boli spolu na zasadnutí, kde mali odsúhlasiť vyznamenania trom autorom.) Valizloš je rozpoltená osobnosť, na tribúne so všetkým súhlasí, v súkromí je obyčajný, celkom inteligentný človek. Situácia sa napokon vyvinie tak, že z Bartolomeja sa stáva hrdina, lebo ako prvý odhalil kult osobnosti a Valizloš sa dostáva na index. Bartolomej ho chce zachrániť, vrtuľník však padá a obaja zahynú. Celý príbeh rozpráva hrdina po smrti, lebo cíti potrebu vysvetliť skutočné udalosti. Kniha tvoria zväčša Tatarkove úvahy nad slobodou prejavu a najmä nad charakterom ľudí postihnutých „démonom súhlasu“, ktorí ako figúrky poslušne súhlasia so všetkým, čo žiada vládna moc. V osobe rozprávača Bartolomeja Boleráza autor využil viaceré autobiografické črty. Kniha vyšla spolu s alegóriou O vládcovi Figurovi (na prezidenta Novotného).

Prútené kreslá – hlavnou myšlienkou knihy je: „Myslieť na kohosi – to je všetko. Iného potešenia na svete niet.“ Prútené kreslá sú spomienkou na autorov pobyt v Paríži, je to kniha o diskrétnej láske dvoch mladých ľudí, študenta z Československa a francúzskeho dievčaťa. V príbehu ide predovšetkým o ľudské sympatie, o vnútorné kvality človeka, ktorý si život neužíva, ale hľadá jeho naplnenie. Láska je v príbehu sústredením sa na toho druhého. Slovák Bartolomej býva v penzióne, ktorý pripomína osamelý ostrov uprostred búrlivého mora. Za jeho láskou k Daniele je aj vnútorná obroda a nájdanie vlastnej osobnosti. Na týchto hodnotách Tatarka staval aj svoju koncepciu „kultúry ako obcovania“, ktorú rozvíjal v úvahách od šesťdesiatych rokov.

Rozhovory bez konca – kniha obsahuje dve komorné, intímne ladené prózy Kohútik v agónii a Ešte s vami pobudnúť. Autor si v nich kladie základné životné otázky o

osamelosti človeka a o jej prekonávaní ľudskou účasťou a porozumením. Vždy ktosi ku komusi prichádza s vyprázdneným vnútrom, aby sa vrátil obohatený. Kohútik v agónii je takmer baladický príbeh o strate syna. V novele rozprávač navštívi sestru, ktorá sa nemôže zmieriť so stratou syna, popraveného Nemcami. Próza je pozoruhodná tým, že meradlom vojnových hrôz sú škody a ruiny, ktoré spôsobili fašisti svojim vyčíňaním vo vnútri človeka, je rozjímaním o bezmocnosti súcitu voči veľkej materskej láske a bolesti. Druhou prózou v knihe je Ešte s vami pobudnúť – krátka návšteva autora u matky, vnútorný dialóg pred matkinou smrťou. Tatarkova filozofia útechy sa neprejavuje kazateľstvom, ale citovým stotožnením. Na jednej strane je tu vedomie nezmyselnosti života – „iba som sa narodil, iba som splodil deti, iba zomieram“, na druhej strane vedomie, že asi nikdy nebude ľahké žiť. Moderný dynamizmus a hedonizmus je kriticky konfrontovaný s tradičnými hodnotami, autor uvažuje o večných - existenciálnych veciach.

Trilógia Písačky (Listy do večnosti, Sám proti noci a Písačky pre milovanú Lutéciu) vznikla v samizdatovom období. Základnými témami trilógie sú rozprávačov vzťah k ženám, august 1968, spoločenský život v rokoch normalizácie s osobitným zreteľom na literárny život, spomienky na domov, rodičov, detstvo a pod. Písačky pre milovanú Lutéciu sú autentickým a literárne silným svedectvom o tom, čo v rokoch vynúteného domáceho exilu autor prežil, precítil a pretrpel.

Navrávačky – sú prepísané rozhovory, ktoré v rokoch 1985 –1986 s Tatarkom viedla a na magnetofónové kazety zaznamenávala česká spisovateľka Eva Štolbová (spolu 20 audiokaziet). Sú to verne pretlmočené Tatarkove pamäti - spomienky od detstva cez štúdiá, zaujímavé stretnutia s osobnosťami, až po starobu. Špecifikom nahrávok a teda aj knihy je silná citová väzba medzi Tatarkom a Štolbovou. Keďže texty nie sú jazykovo upravované, dávajú možnosť vyniknúť originálnemu jazykovému prejavu spisovateľa – je to autentické a veľmi emocionálne dokumentárne svedectvo o umelcovi.

Úryvky:

Démon súhlasu – úryvok

Stroskotal som.

Proti svojmu povedomiu, ale v mene svätého presvedčenia najprv som verejne uznal, orgánom sa priznal, že som zradca ľudu, potom aj svojich obžalobcov som prekonal a presvedčil ich, že som nebezpečný nepriateľ. Môj prvorođený syn a moja žena ustrnuli nado mnou. Keď som sa vrátil domov z tej verejnej popravy, na ktorej som sa i sám odpravil, moji najbližší ma prosili, aby som aspoň doma nevystupoval v pridelennej úlohe zradcu. Ale chcel som byť zásadovým človekom za každú cenu. Kľakol som pred svojím synom, kľakol som pred svojou ženou a prosil som ich, aby mi v mene toho, čo im je najsvätejšie, odpustili moju zradu. Moji blízki ma čičkali, tíšili ma ako chorého, no ja som trval na tom, čo som tvrdil verejne. Bránil som sa, aby som sa rozštiepil na človeka súkromného a verejného, lebo som vedel, že rozštiepenosťou sa začína šialenstvo. Moji najbližší nezniesli vedno žiť so zradcom, ktorý sa držal svojej zrady ako zásady. Hľadali si a našli inú spoločnosť, spoločnosť takým či onakým spôsobom postihnutých ľudí. Ako áno, ako nie, neviem, ale dostali sa aj oni do verejného procesu zradcov. Boli odsúdení. A ja v mene svojho svätého presvedčenia a zásadovosti žiadal som pre nich najprísnejší trest, žiadal som pre svoju ženu, pre svojho syna trest smrti. Po tomto mojom čine zostala zo mňa už iba zásada, zostal zo mňa iba strašný princíp: spoliehať sa a súhlasiť. Chápete, že potom už som sa držal pri živote iba na zásade ako na vlásku. Ja Bartolomej Boleráz, predtým spisovateľ, kedysi predtým vraj svedomie ľudu, letel som s obecným duchom času, na krídlach času ako balónik, ako bublinka...

Písačky pre milovanú Lutéciu – úryvok

Veziem sa autobusom do Prahy českou miernou krajinou. Mám nesmiernu radosť z nepochopiteľných príčin, z neznámych podnetov, som nadšený. Hoci si vravím, Slzička (pozn.: Slzička je meno hlavného hrdinu z novely Prútené kreslá), ty trúba od Jericha, prečo si nadšený? Prídeš do Prahy a nevieš kde prenociješ, si penzista, máš 65 rokov a hlavne, hlavne si odpísaný, ako človek, občan, spisovateľ, ani na slanú vodu si nezarobíš, hoci mohol by, poľahky, ale nesmieš. Akúsi Chartu si podpísal, kádruvo smrdíš odjakživa, preto sa tak voláš, Slzička. Tak teda prečo si nadšený, prečo máš radosť, nesmiernu ešte k tomu, ako vravíš. Láska. Smej sa mi...

Myšlienky:

„Slováčko, teda tvrdá hlava, v ktorej je francúzsky zmysel pre jemnosti; slovom, autorská i ľudská osobnosť, ktorá sa tak podobá sama sebe a nikomu inému, že ju možno spoznať z prvej vety, z prvého odseku. Charakteristiky by sa dali rozmnožovať, ale jednako by nevystihli všetku mnohotvárnosť a mnohvrstevnosť talentu, ktorý často o sebe skromne poznamenáva, že v podstate pracuje na jednej myšlienke.“ (Jozef Bžoch)

„Jeho sila nie je v prísne sledovanej dejovej línii, v presne vymedzenej téme, sujete, lež v tom dostať tému a sujet do novej, inej, vyššej symbolickej polohy, v ktorej realita prechodí do podobenstva; jeho prednosť je pohľad z viacerých strán.“ (Alexander Matuška)

„Všetky izmy, koľko sme ich zažili, potešili moju dušu formálnymi vynálezmi, pôvabnou i provokatívnou žihadlosťou. Paul Valéry bol pre mňa absolútnou poéziou. Avantgarda mi nadľahčovala tragickú životnú skúsenosť, bola mi duševnou hygienou svojou hravosťou a svojím úsilím o jasný a nesentimentálny výraz.“ (Dominik Tatarka)